

соціальної політики, яка сприятиме реальному забезпеченню конституційних гарантій економічних та соціальних прав і свобод людини.

¹ Четверікова Л. О. Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів. – С. 1.

² Сіленко А. О. Політичні чинники формування держави загального добробуту // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 136.

³ Бульбенюк С. Держава «загального добробуту» і цінності постіндустріального суспільства // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 144-147.

⁴ Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – С. 21-23.

⁵ Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. Качуренко. – К.: Юрінформ, 1992. – 199 с.

⁶ Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – С. 30.

⁷ Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна, Я. О. Жаліло, С. І. Лавриненко, Д. С. Покришка / За заг. ред. В. Є. Воротіна. – К.: НІСД, 2009. – С. 3.

⁸ Не люди для реформ, а реформи для людей. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу // Урядовий кур'єр. – 5 червня 2010 р. – № 101. – С. 4.

⁹ Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна, Я. О. Жаліло, С. І. Лавриненко, Д. С. Покришка / За заг. ред. В. Є. Воротіна. – К.: НІСД, 2009. – С. 4.

¹⁰ Звернення Президента України Віктора Ющенка до Українського народу від 8 жовтня 2008 р. // www.president.gov.ua/news/11603.html.

¹¹ Панкевич О. З. Соціальна держава: Проблеми загальної теорії: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. П. М. Рабіновича. – Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. – С. 67.

¹² Мудролюбова Н. Північноєвропейський досвід соціальної держави на прикладі Королівства Швеції // Віче. <http://www.viche.info/journal/843/>.

¹³ Четверікова Л. О. Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів. – С. 16.

Резюме

У статті розкрито основні етапи становлення та розвитку соціальної держави країн Європи. Аналізуються сучасні моделі соціальної держави та їх вплив на формування соціальної політики в Україні.

Ключові слова: соціальна держава, етапи формування соціальної держави, моделі соціальної держави, соціально-орієнтована модель держави.

Резюме

В статье раскрыты основные этапы становления и развития социального государства стран Европы. Анализируются современные модели социального государства и их влияние на формирование социальной политики Украины.

Ключевые слова: социальное государство, этапы формирования социального государства, модели социального государства, социально-ориентировочная модель государства.

Summary

The article covers the main formation and development stages of European countries social state. The author analyses modern models of the social state and their influence on the social policy formation of Ukraine.

Key words: social state, social state formation stages, social state models, socially-biased model state.

Отримано 29.09.2010

І. Б. АЗЕМША

Ілона Борисівна Аземша, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Розуміння інституту юридичної відповідальності традиційно дискутується. Цю проблематику у статейному викладі та монографічних дослідженнях висвітлювали багато українських та зарубіжних вчених. Зок-

рема: С. С. Алексєєв, К. В. Басін, А. Б. Венгерів, В. В. Лазарєв, А. В. Малько, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. Ф. Скакун, А. А. Собчак, Т. І. Тарахонич.

На формування і розвиток інституту юридичної відповідальності загального права більший вплив справило канонічне право. Іншими словами, роль канонічного права у формуванні правових систем західних країн, зокрема загального права, важко переоцінити.

Інститут юридичної відповідальності загального права спочатку зародився на території Англії, а потім поширився на інші території. Тому формування даного правового інституту найтісніше пов'язане з розвитком права Англії.

Однією з суттєвих ознак романо-германської правової сім'ї є наявність інституту юридичної відповідальності як генетичного джерела принципів права континентального типу. Вона є гармонійним синтезом теоретичних і практичних напрацювань. Піклуючись про проблеми практики, вона не залишає осторонь потреби розвитку теорії права, та навпаки. Особливою специфікою наділена низка правових систем, зокрема італійська, іспанська та португальська. Загальноновизнай у цих країнах інститут юридичної відповідальності значно більше уваги приділяє питанням розвитку теорії, ніж практики. Це зумовлено тим, що практика характеризується особливою мінливістю, а тому є не настільки суттєвим явищем у правовому житті¹, а в теоретичних засадах зосереджується масив елементів, із яких будується саме право. Найважливішим своїм завданням інститут юридичної відповідальності вважає побудову теоретичної системи.

Заслуговує на увагу ситуація, що склалась у Франції. Слід зазначити, що її правова система є класичним зразком раціонального поєднання в доктрині теоретичних і практичних доробок інституту юридичної відповідальності.

Не відступаючи від концепції, якої дотримувалися в європейських університетах протягом віків, можна стверджувати, що, хоча правотворча роль законодавця досить значна, сам інститут юридичної відповідальності є значно більшим, ніж закон. Право має створюватися спільними зусиллями законодавця, юристів, усіх тих, хто бере участь у здійсненні правосуддя. Співвідношення законодавчих і доктринальних джерел права у наш час, у порівнянні з старим правом, можливо здається іншим, проте сучасне право і досі лишається правом юристів, як цього вимагає традиція. Закон став основним елементом пізнання права, проте він не виключає інших елементів і має значення лише у поєднанні з ними. Право Франції, Німеччини, Італії пізнається лише шляхом досліджень, що проводяться спільно із законодавцем усіма юристами.

Сьогодні роль інституту юридичної відповідальності значно зросла. Молоді юристи, як правило, отримують освіту в університетах. Вони вивчають право, слухаючи лекції та читаючи праці своїх учителів, отримують знання у галузі матеріального права, тоді як процес не завжди викладається в англійських школах права. Саме тому простежується відношення до доктрини як до джерела, що живить право, у тому числі у суддів. Вони нерідко звертаються до цитування доктрини.

Визнання найважливішою роль законодавця не повинно заважати бачити реальні зв'язки між ним і доктриною, а тим самим вести мову про диктатуру закону.

Слушною є наукова думка про те, що норма, вироблена інститутом юридичної відповідальності є нормою-принципом. Такі норми-принципи можуть виражатись, а можуть і не виражатись у нормах позитивного права, але обов'язково застосовуються в судовій практиці та мають досить загальний характер. Загальні принципи є джерелом права. Жан-Луї Бержель говорить про загальні принципи права як про основні елементи в системах правосуддя, які можуть застосовуватись навіть за умови відсутності відповідних текстів¹. Ці принципи визначають діяльність судової влади, яка бере їх із закону чи із звичаю за допомогою тлумачення. Завдання інтерпретатора полягає у тому, щоб виокремити принципи, на яких засновані юридичні правила, та забезпечити їх розуміння, застосування, розвиток. Загальні принципи є чинником стабільності правової системи, не виключаючи при цьому можливість її вдосконалення.

Одні автори вважають, що інститут юридичної відповідальності романо-германського права сформувався в XII-XIII ст. в епоху Відродження, коли почалося вивчення римського права в стінах європейських університетів (Р. Давид). Цей період можна назвати періодом доктринального розроблення і обґрунтування романо-германського права. Інші ж автори вважають, що романо-германське право сформувалося в континентальній Європі в XVIII-XIX ст. (С. С. Алексєєв), тобто по суті, французька кодифікація ознаменувала формування романо-германської правової системи.

Існує думка, згідно з якою для об'єктивного вивчення формування інституту юридичної відповідальності романо-германського права його розгляд необхідно починати з періоду, що передував безпосередньому формуванню даної правової сім'ї, тобто до XII-XIII ст. (М. М. Марченко). Для об'єктивного вивчення процесу формування і становлення романо-германського права даний підхід вбачається найбільш обґрунтованим.

У своєму розвитку інститут юридичної відповідальності романо-германського права пройшов тривалий шлях. Умовно можна виділити декілька основних періодів у його формуванні і розвитку².

Період, що передував безпосередньому формуванню інституту юридичної відповідальності романо-германського права, охоплює проміжок часу, упродовж якого відбувся процес нагромадження відповідного матеріалу і створення передумов для формування єдиної правової системи.

Перш за все, це положення класичного римського права. Як відомо, римське приватне право оформилося впродовж перших століть нашої ери (I-VI ст.) як логічно взаємозв'язана правова система, яка стала правовою основою функціонування і існування Римської імперії, аж до її розпаду (476 р.). У період з V по

VIII ст. на території Західної Римської імперії знову римське право стало основою правового регулювання. Це вважається повторним відродженням римського права, основні положення якого містилися в компіляції Юстиніана, тобто кодексах, дигестах, інституціях, опублікованих з 529 по 534 рр., доповнених серією новел в 506 р., і так далі.

Наступним компонентом, який заклав підґрунтя формування романо-германського права, стало звичаєве право, наприклад звичаї германських племен, що розселилися на території колишньої Західної Римської імперії.

Також в епоху варварських королівств регулювання відносин усередині германських племен, разом із положеннями римського права, будувалося на звичаєвому праві. В умовах ранньої державності звичаєве право германців було записане і частково кодифіковане. Ці письмові зводи отримали назву варварських правд, відомі як закони варварів. Вони були створені під впливом римського права. Однією з ранніх і класичних правд вважається Салічний закон, прийнятий франками (його найдавніша частина належить до кінця V ст. (486-496))².

Період безпосереднього формування інституту юридичної відповідальності романо-германського права почався у XII ст. і продовжився в епоху Відродження, що ознаменувала відродження інтересу до права, символізувала собою звернення до правової спадщини античності. Саме в епоху Відродження з'явилися умови для рецепції класичного римського права. Цей період тривав до XVIII ст.

Основи регулювання кримінально-правових відносин закладено Французьким кримінальним кодексом 1810 р. і Германським кримінальним уложенням 1871 р., в яких було закріплено основний принцип, згідно з яким караються тільки ті діяння, які заборонені законом у момент їх учинення. Усі вони поділялися на злочини, проступки та порушення – залежно від тяжкості передбачених за них законом покарань.

У теперішній час у Німеччині діє Кримінальний кодекс, прийнятий у 1975 р., Загальна частина якого була складена в 60-ті рр. XX ст., а основою Особливої частини є статті Германського кримінального уложення 1871 р. У Франції діє кримінальний кодекс, прийнятий в 1992 р., який також зберіг багато рис колишнього французького законодавства, а також містить новели, включені в нього за останні десятиліття².

Особливості формування інституту юридичної відповідальності романо-германської правової сім'ї.

1. Органічний зв'язок з римським правом. Становлення романо-германської правової сім'ї відбувалося на основі римського права. Це – головна особливість романо-германського права. Романо-германські правові системи ніби продовжують римське право, вони є наслідком його розвитку. Гаслом юристів романо-германської сім'ї може бути відомий вислів Р. Ієрінга: через римське право, проте вперед, далі нього.

2. Утворення романо-германського права на основі вивчення римського права в італійських, французьких і німецьких університетах. Саме університети створили у XII-XVI століттях на основі Зводу законів Юстиніана загальну для багатьох європейських країн юридичну науку. Ця наука у свою чергу визначила характер романо-германського права.

3. Яскраво виражена доктринальність і концептуальність інституту юридичної відповідальності. Романо-германська правова сім'я активніше сприймає правові теорії і доктрини, ніж англо-американська правова система, а роботи юристів-практиків мають тут більший вплив. У системі континентального права існують загальні принципи та ідеї, на основі яких формується і розвивається інститут юридичної відповідальності.

4. Абстрактний характер норм юридичної відповідальності. Норми права відповідальності встановлюють загальні правила покарання, виходячи з принципів і правових доктрин даної правової сім'ї. Це відрізняє романо-германське право від англосаксонського, де норми юридичної відповідальності створюються переважно судами при вирішенні спірних питань щодо конкретних випадків.

5. Домінуюча роль закону в системі джерел права. У романо-германській сім'ї закони та кодекси – це опорні стовпи права.

6. Яскраво виражений кодифікований характер норм юридичної відповідальності. Кодифікація норм відповідальності в романо-германському праві має принципові особливості, що відрізняють її від аналогічних процесів в інших правових сім'ях. Це, зокрема:

а) наявність глибоких і міцних історичних коренів;

б) глобальний характер, охоплення практично всіх галузей та інститутів права;

в) використання своєрідної юридичної техніки покарання;

г) наявність власної ідеології відповідальності, суть якої полягає в тому, щоб, кардинально переробивши, а іноді навіть анулювавши раніше існуюче право, створити нову правову реальність щодо юридичної відповідальності³.

Особливості норм інституту юридичної відповідальності у романо-германському праві:

1. Загальний характер інституту юридичної відповідальності.

2. Значна роль юридичної науки у створенні норм права інституту юридичної відповідальності.

3. Пріоритет норм інституту юридичної відповідальності, що містяться в законодавстві.

4. Своєрідність зв'язку інституту юридичної відповідальності з судовою практикою.

Отже, для того щоб мати повне уявлення про інститут юридичної відповідальності в країнах романо-германської правової сім'ї, недостатньо знати лише зміст норм права даного інституту. Інститут юридичної відповідальності в країнах романо-германської сім'ї складається не тільки з законодавчих норм, він включає також так звані «вторинні правові норми», що створюються в судовій практиці завдяки тлумаченню суддя-

ми законодавчих норм і уточнюють та доповнюють ці норми. Норма, створена законодавцем, – то лише ядро, навколо якого обертаються «вторинні правові норми».

Структура інституту юридичної відповідальності романо-германського права формує єдину систему, незважаючи на специфічні особливості, властиві правовим системам цих держав³.

¹ Кармаліта М. Правова доктрина у романо-германській та англосаксонській правових сім'ях / М. Кармаліта // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 2.

² Покровский И. А. История римского права. – Спб.: Летний сад, 1999.

³ Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е. А. Васильев. – М.: Междунар. отношения, 1993.

Резюме

Формування та становлення інституту юридичної відповідальності в романо-германській правовій системі починаються ще в стародавні часи. Але, на жаль, дотепер ані у статейному викладі, ні, навіть, у монографічному дослідницькому форматі не були висвітлені основні етапи його розвитку, особливості формування та зміст норм. У даній статті автор спробує дослідити та розкрити основні питання щодо цієї проблематики.

Ключові слова: право, інститут юридичної відповідальності, правова сім'я, правова система, норма права.

Резюме

Формирование и становление института юридической ответственности в романо-германской правовой системе берут свое начало еще в древние времена. Но, к сожалению, до сих пор ни в статейном изложении, ни в монографических работах не были освещены основные этапы его развития, особенности формирования и содержание норм. В данной статье автор предпринимает попытку изучить и ответить на основные вопросы, касаемые этой проблематики.

Ключевые слова: право, институт юридической ответственности, правовая семья, правовая система, норма права.

Summary

The formation and development of the Institute of legal liability in Roman and German legal system go back to ancient times. The main stages of its development, the peculiarities of standards were not stated in any articles or in monographs. In this article the author tries to study this problem and answer the main question.

Key word: law, the Institute of legal liability, the legal family, the legal system, the norm of law.

Отримано 25.11.2010

О. М. БИРИЛЮК

Оксана Михайлівна Бирилюк, аспірант Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ШЛЮБУ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ: НОРМИ ЗВИЧАЄВОГО ТА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Сім'я впродовж тисячоліть була багатофункціональним соціальним інститутом, основним завданням якого було збереження життя та продовження людського роду. Історія шлюбно-сімейного права дозволяє прослідкувати не тільки зміни сімейного права, а й самого інституту сім'ї, поняття сім'ї, структури, зв'язків з іншими соціальними інститутами, її місця в суспільстві і значенні для держави. А тому саме від розвитку та становлення цієї ланки і залежить розвиток та благополуччя суспільства і держави загалом. Одним із завдань юриспруденції є не тільки показати історію становлення та розвитку права, а головним чином розкрити причинний зв'язок змін цих явищ і найкорисніше використати в сучасному законодавстві. Саме ретроспективний аналіз інституту формування і становлення сім'ї дозволить не тільки уникнути помилок, які мали місце в минулому, але підмітити шляхи та способи ефективного правового регулювання сімейних відносин сьогодні.

Упродовж всієї історії суспільства основи моральності, духовності й державності брали витоки в сім'ї, а сім'я розпочиналася зі шлюбу. Тобто шлюбно-сімейні відносини складають основу суспільного розвитку. Проте, природа і цінності сім'ї та шлюбу у суспільстві змінювались в полі історичного розвитку самого суспільства і держави зокрема. Дана стаття є спробою дослідити як зі зміною цінностей у житті людей, змінюється роль та значення шлюбу як для окремої особистості, так і в суспільстві загалом. Це особливо можна простежити в історичному минулому Київської Русі – до і після прийняття християнства.